

4. Renate Rathmayr. (1996): Pragmatik der Entschuldigungen. Vergleichende Untersuchung am Beispiel der russischen Sprache und Kultur. Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Böhlau Verlag. Köln.

5. Searle, John R. (1994): Sprechakte. Ein sprachphilosophisches Essay. 6. Auflage. Suhrkamp. Frankfurt am Main.

6. Wierzbicka, Anna. (1991): Cross-cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction. Berlin,

7. Aitmatov Ch. Der weiße Dampfer. Berlin, 1971. Aus dem Russischen übersetzt von Hans Joachim Lambrecht.

8. Aitmatov Ch. Frühe Kraniche. Berlin, 1980. 1. Auflage. Aus dem Russischen übersetzt von Charlotte Kossuth.

* * *

Коммуникация состоит из речевых актов, которые разделены по смыслу на несколько видов. В статье анализируется прагматика экспрессивного речевого акта «Извинение» в немецком и кыргызском языках. Речевой акт «Извинение» рассматривается с под углом зрения лингвистической прагматики. Выявлено, что прагматическая экспрессия понятия «Извинение» зависит от культурных факторов. Прагматический аспект наблюдается в разных реакциях на речевой акт „Извинение“.

А. А. Султангубиева

ДІНИ ӘЛЕМДЕГІ ЖҮРЕК КОНЦЕПТІНІҢ ҚЫЗМЕТІ (ҚАЗАҚ, ОРЫС, АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНІҢ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША)

Әлемдегі адамзат танымына сүйенсек *жүрек* – адам денесінің орталығы. Адам денесінің осы мүшесі оның өмір сүруінің негізгі күші, егер *жүрек* өзінің соғуын тоқтатса – онда адам да өзінің тіршілігін, яғни өмір сүруін тоқтатады. Сонымен қатар әлем тілдерінің барлығында *жүрек* концепті адамның рухани өмірінің орталығы болып саналатын сезімді білдірудегі басты ұғым ретінде қызмет атқарады. *Жүрек* адам бойындағы тек сезімді, эмоцияны ғана емес, адам танымындағы әртүрлі іс-әрекеттерді: күлу, қуану, ренжу, қорқу, сезу, сезіну, жылау, ойлану, өз еркімен шешім қабылдау, махаббаттың оянуын, ар-намыстың сезімдерін т.с.с реттеп отырады. *Жүрек* адам өміріндегі физикалық және рухани дүниетанымының негізгі көзі болып табылады.

Діни тұрғыдан алғанда *жүрек* – иманның тұрағы, Алла Тағалаға сенім мекені. Ислам дінінде *жүрек* адамның өзегі, дәні болып саналады. Адам *жүректен* жетіледі, бойындағы бар игі қасиет *жүректен* шығады. *Жүрек* қандай болса, адам да соның ыңғайына қарай қалыптасады. *Жүрек* адамның ішкі жан дүниесін бойлаумен қатар, тылсымды түсініп, ғайыпты сезінеді, шабыт алып қанағаттанады. Әлеммен тілдесетін *жүрек* шекара дегенді білмейді. Шығыс философтарының пікірінше, *жүрек* әрі дене мүшесі, әрі адамның рухани өзегі. Сондықтанда *жүрек* адамның ең жоғарғы және ең төменгі болмысын біріктіреді. *Жүрек* адам денесінің барлық мүшелерімен тығыз байланыс-

тағы басты рөлді атқарады және «мемлекет әміршісі» ретінде оларға билік жүргізетін мүше.

Адамның ішкі адамгершілік қасиеттерін анықтайтын негізгі концептілердің бірі *жүректен* байланысты тілдік бірліктердің діни әлемдегі қолданыс аясы ерекше деуімізге болады: Мысалы: *жүрегі таза; жүрегі кірлі (қара); жүрегі дертті, міні бар; қара жүрек, қара жүректі*. Бұл тіркесімдердің Абай, Шәкәрім шығармаларындағы қолданыс жиілігі өте тығыз. Мысалы: жайнаған *таза жүрек*, талапты жас; жүрегінде мін болса, тазарып *жүрек кірінен*, өртейін деп отқа көмдім, т.б. Сонымен қатар, *жүрегі жылы; жүрегі суық; ақ жүрек; қара жүрек*, т.б. сияқты антонимдік тіркестерді Шәкәрім шығармаларынан байқауымызға болады. Мысалы: *ақ жүрекке* кезіксең өзге түкке қайрылма, қылсаң адал еңбек, айнымайтын *ақ жүрек* пен таза ақылды адамның. Тең болмас *ақ жүрек* пен сұм залалкес.т.б. *Мұнда жүректі* ақ жүрекке, яғни тазалыққа теңеген, әрі соған құрылған

Қазақ ұғымындағы: *аузын ашса жүрегі көрінеді* «ақкөңіл, ақ жүрек адал, үлкен жүректі, жаманшылығы жоқ адам» мағынасында айтылатын тіркес кездеседі. Сол сияқты *ыстық жүректі* тіркесі «жақсы қасиетті» білдіретін мағынада қолданылса, *қара жүрек* «нашар, жағымсыз іс әрекеттерді» білдіретін мағынада қолданылып, нашар адамдардың бейнесін бейнелеген. Одан өзге *өңі қандай қара болса, жүрегі де сондай қара* «мысық тілеулі нашар адам, жақсылық емес, жаманшылыққа бейім» дегенді білдіреді.

Қазақ менталитетіндегі адамның діни наным-сенімге беріктігін, Аллаға, Алла ісіне, Алла жолына адалдығын жеткізетін тіркес – *жүрегі Аллада* [1, 390 б.]. Абай, Шәкәрім шығармаларының ішінде жиі кездесетін сөздердің біріне *жүрек* жатады десек, сол тіркестердің көбісінің беретін мағынасы діни тұрғыдан беріледі. Мысалы: Абайдың: *Жүректің көзі ашылса, нақтықтың түсер сәулесі*.

Абай Қара сөз. Поэмалар / Книга слов. Поэмы. Алматы: Ел, 1993 жылы жарық көрген еңбектен Абайдың он төртінші және он жетінші кара сөздерінде *жүрек* концептінің қызметіне діни тұрғыдан толық мәлімет алуға болады:

Он төртінші қара сөз. Тірі адамның *жүректен* аяулы жері бола ма? Біздің қазақтың *жүректі* кісі дегені – батыр дегені. Онан басқа *жүректің* қасиеттерін анықтап білмейді. Рақымдылық, мейірбандылық, уа әрбір түрлі адам баласын өз бауырым деп, өзіне ойлағандай ойды оларға да болса игі еді демек, бұлар – *жүрек* ісі, асықтық та – *жүрек* ісі. Тіл *жүректің* айтқанына көнсе, жалған шықпайды. Амалдың тілін алса, *жүрек* ұмыт қалады. Біздің қазақтың *жүректісі* мақтауға сыймайды. Айтқанға көнгіш, уағдада тұрғыш, бойын жаманшылықтан тез жиып алғыш, кештің соңынан итше ере бермей, адасқан көптің атының басын бұрып алуға жараған, әділетті ақыл мойындаған нәрсеге, қиын да болса, мойындау, әділетті ақыл мойындамаған нәрсеге, оңай да болса, мойындамау – ерлік, батырлық осы болмаса, қазақтың айтқан батыры – әншейін *жүректі* емес, қасқыр *жүректі* деген сөз.

Қазақ та адам баласы ғой, көбі ақылсыздығынан азбайды, ақылдының сөзін ұғып аларлық *жүректе* жігер, қайрат, байлаулықтың жоқтығынан азады. Білместігімнен қылдым дегеннің көбіне нанбаймын. Білімді білсе де, арсыз қайратсыздығынан ескермей, ұстамай кетеді. Жаманшылыққа бір ілігіп кеткен соң, бойын жиып алып кетерлік қайрат қазақта кем болады.

Осы жұрттың көбінің айтып жүрген мықты жігіт, ер жігіт, пысық жігіт деп ат қойып жүрген кісілерінің бәрі – бәлеге, жаманшылыққа еліртпек үшін, бірін-бірі «айда батырлап!» қыздырып алады да, артын ойлатпай, азғыратұғын сөздері.

Әйтпесе, құдайға терістіктен, не ар мен ұятқа терістіктен сілкініп, бойын жиып ала алмаған кісі, үнемі жаманшылыққа, мақтанға салынып, өз бойын өзі бір тексермей кеткен кісі, тәуір түгіл, әуелі адам ба өзі? [2, 33 б.].

Он жетінші қара сөз. Қайрат, ақыл, *жүрек* үшеуі өнерлерін айтысып, таласып келіп, ғылымға жүгініпті.

Қайрат айтыпты: Ей, ғылым, өзің білесің ғой, дүниеде еш нәрсе менсіз кәмелетке жетпейтұғынын; әуел өзіңді білуге, ерінбей, жалықпай үйрену керек, ол менің ісім, құдайға лайықты ғибадат қылып, ерінбей, жалықпай орнына келтірмек те – менің ісім. Дүниеге лайықты өнер, мал тауып, абұйыр, мансапты еңбексіз табуға болмайды. Орынсыз, болымсыз нәрсеге үйір қылмай, бойды таза сақтайтұғын, күнәкәріліктен, көрсеқызар жеңілдіктен, нәфсі шайтанның азғыруынан құтқаратұғын, адасқан жолға бара жатқан бойды қайта жиғызып алатұғын мен емес пе? Осы екеуі маған қалай таласады? – депті.

Ақыл айтыпты: Не дүниеге, не ахиретке не пайдалы болса, не залалды болса, білетұғын – мен, сенің сөзіңді ұғатұғын – мен, менсіз пайданы іздей алмайды екен, залалдан каша алмайды екен, ғылымды ұғып үйрене алмайды екен, осы екеуі маған қалай таласады? Менсіз өздері неге жарайды? – депті.

Онан соң *жүрек* айтыпты:

Мен – адамның денесінің патшасымын, қан менен тарайды, жан менде мекен қылады, менсіз тіршілік жоқ. Жұмсақ төсекте, жылы үйде тамағы тоқ жатқан кісіге төсексіз кедейдің, тоңып жүрген киімсіздің, тамақсыз аштың күй-жәйі қандай болып жатыр екен деп ойлатып, жанын ашытып, ұйқысын ашытып, төсегінде дөңбекшітетұғын – мен. Үлкеннен ұят сақтап, кішіге рақым қылдыратын – мен, бірақ мені таза сақтай алмайды, ақырында қор болады. Мен таза болсам, адам баласын алаламаймын: жақсылыққа елжіреп, еритұғын – мен, жаманшылықтан жиреніп, тулап кететұғын – мен, әділет, нысап, ұят, рақым, мейірбаншылық дейтұғын нәрселердің бәрі менен шығады, менсіз осылардың көрген күні не? Осы екеуі маған қалай таласады? – депті.

Сонда ғылым бұ үшеуінің сөзін тыңдап болып, айтыпты:

– Ей, қайрат, сенің айтқаныңның бәрі де рас. Ол айтқандарыңнан басқа да көп өнерлеріңнің бары рас, сенсіз болмайтұғыны да рас, бірақ қаруыңа қарай қаттылығың да мол, пайдаң да мол, залалың да мол, кейде жақсылықты берік ұстап, кейде жамандықты берік ұстап кетесің, соның жаман, – депті.

– Ей, ақыл! Сенің айтқандарыңның бәрі де рас. Сенсіз еш нәрсе табылмайтұғыны да рас. Жаратқан тәңіріні де сен танытасың, жаралған екі дүниенің жайын да сен білесің. Бірақ сонымен тұрмайсың, амал да, айла да – бәрі сенен шығады. Жақсының, жаманның – екеуінің де сүйенгені сен; екеуінің де іздегенін тауып беріп жүрсің, соның жаман, – депті.

– Сен үшеуіңнің басыңды қоспақ – менің ісім, – депті. Бірақ сонда билеуші, әмірші *жүрек* болса жарайды. Ақыл, сенің қырың көп, *жүрек* сенің ол көп қырыңа жүрмейді: Жақсылық айтқанына жаны-діні құмар болады. Көнбек түгіл қуанады. Жаманшылық айтқаныңа ермейді. Ермек түгіл жиреніп, үйден қуып шығарады. Қайрат, сенің қаруың көп, күшің мол, сенің де еркіңе жібермейді. Орынды іске күшінді аятпайды. Орынсыз жерге қолыңды босатпайды. Осы үшеуің басыңды қос, бәрін *жүрекке* билет, – деп ұқтырып айтушының аты ғылым екен.

Осы үшеуің бір кісінде менің айтқанымдай табылсаңдар, табанының топырағы көзге сүртерлік қасиетті адам сол.

Үшеуің ала болсаң, мен *жүректі* жақтадым.

Құдайшылық сонда, қалпыңды таза сақта, құдай тағала қалпыңа әрдайым қарайды деп кітаптың айтқаны осы, – депті [2, 38 б.].

Орыс тілінің әлемдік бейнесінде *жүрек* дінде маңызды рөл атқарады:

Господь смотрит на сердце «Тәңірім жүрегіңе қарайды». Мысалы: Господь сказал Самуилу: Я смотрю не так, как смотрит человек, ибо человек смотрит на лицо, а *Господь смотрит на сердце*. 1 Царствие. 16.7. (Михельсон М.И.).

Одна душа – одно и сердце «жаның біреу – жүрегінде біреу»; *Единое сердце, единая душа* «жүрегі бірдің, жаны бір». Мысалы: У множества же уверовавших было *одно сердце и одна душа*: и никто ничего из имени своего не называл своим, но все у них было общее. (Деяния Апостолов. 4.32. Михельсон М.И.).

Ағылшын тілінде *жүрек* концептімен байланысты көптеген таңқалдырулар көрсетілді: Мысалы: *байғұс, сорлы* «Poor heart».

Негізінен көп мөлшерде діни сипаттағы ерекшеліктер таңқалдырады: Мысалы:

Have a heart! «Аяушылық етіндер! Рақым етіндер!»;

Love your heart = Lord love your heart! «құдай алдында, сұра!»;

For my heart «Өлтірсең өлтір, маған бәрібір»;

Dear heart! (God или Lord bless your heart!)

Cross one's heart; «Құдайым-ай!; сүйіктім; ант ішу, құдай алдында ант ішу (*жүректі* шоқындыру)»;

Bless my heart and soul «Тәңірім! Құдайым! Шын сөзім!».

Інжіл кітапта *жүрек* пен *жанның* түсініктері кейде бірін-бірі ауыстырып отырады. Б.П. Вышеславцев көрсеткендей: *жүрек* діни қайғырудың негізгі мүшесі болып саналады». *Жүрексіз* адам махаббатсыз және дінсіз адамдар бар, бірақ дінсіздік соңына келе қатыгездікке алып келеді» [3, 64 б.]. Әрі қарай автор *жүрек* құдайдың сөзін және әулие рухтардың сыйын қабылдайтын мүше, одан құдайдың махаббаты төгіліп тұрады деп айтқан. Онда кісінің қадір қасиетінің орталығы көрсетіліп тұрады.

1. Момынова Б.К. Шәкәрім поэзиясының тілі. – Алматы: Арыс, 2008. – 144 б.

2. Абай. Қара сөз. Поэмалар / Книга слов. Поэмы. – Алматы: Ел, 1

3. Вышеславцев Б.П. Сердце в христианской и индийской мистике // Вопросы философии. – 1990. - №4. – С. 62-87.

4. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. / Бас. ред. Ә.Нысанбаев. – Алматы: Қазақ энциклопедиясының бас редакциясы, 2002. – 4 том. – 752 б.

В этой работе рассматривается роли концепта *сердце* в религии на материале казахского, русского и английского языков

This article is about the role of concept *heart* in religion on the material of Kazakh, Russian and English.

Г. К. Сыздыкова

МОНОПРЕДИКАТИВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ОБОБЩЕННО-ЛИЧНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ

Характер отношений между явлениями и вещами составляет основной смысл пословицы. Все пословицы имеют каузальный характер: они отражают причинно-следственные связи между явлениями реальной действительности и обла-

дают специфическими средствами выражения этой связи.

Различные связи и отношения между ситуациями действительности наиболее полно и дифференцированно выражаются сложным